Krzysztof Krysieniec¹

Podstawy prawne systemu bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie

Słowa kluczowe: system bezpieczeństwa, prawne podstawy, Bośnia i Hercegowina

Keywords: security system, legal basis, Bosnia and Herzegovina

Streszczenie

W artykule została podjęta próba przedstawienia i przeanalizowania podstaw prawnych systemu bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie. Ukazane zostały zarówno jego geneza, jak i późniejsza ewolucja, przeważnie dokonująca się pod bezpośrednią presją przedstawicieli wspólnoty międzynarodowej. W treści można zapoznać się z rolą, jaką odgrywają poszczególne organy władzy państwowej, ze szczególnym uwzględnieniem 3-osobowego Prezydium Bośni i Hercegowiny, Rady Ministrów oraz parlamentu. Ponadto opisane zostały podstawy prawne funkcjonowania wojska oraz wybranych służb policyjnych.

Summary

Legal basis of the security system in Bosnia and Herzegovina

The article is an attempt to present and analyze the legal basis of the security system in Bosnia and Herzegovina. There are presented both its origin and subsequent evolution, which was mostly shaped by a direct pressure from the representatives of the international community. The article describes the roles played by the various organs of state power, with particular emphasis on the three-person Presidency of Bosnia and Herze-

¹ Autor jest profesorem w Zakładzie Politologii i Bezpieczeństwa Narodowego Wydziału Zamiejscowego w Chorzowie Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu. Mail: zabakrycha@op.pl.

govina, the Council of Ministers and the Parliament. Moreover, there is a description of the legal framework for functioning of the military and selected police forces.

I.

Wszystkie funkcje państwa zawierają w sobie czynnik szeroko rozumianego bezpieczeństwa. Żadna z nich przy tym nie ma charakteru odrębnej i samoistnej, co wynika ze złożoności problemu². Jak słusznie zauważa Walde-mar Kitler, „przyjmuje się, że pierwszym warunkiem sukcesu państwa jest zapewnienie jego bezpieczeństwa, które jest wartością pierwotną i naczelną wobec innych”³. Aspekty bezpieczeństwa są widoczne w wielu obszarach działalności państwa, począwszy od systemu politycznego, poprzez społeczny, gospodarczy, a na kulturowym kończąc⁴.

Zgodnie z powyższym podejściem zagwarantowanie bezpieczeństwa i porządku publicznego jest jednym z fundamentalnych działań państwa, jego funkcją pierwotną i elementarną. Ową funkcję na poziomie regulacji prawnej można sprowadzić do dwojakiego rodzaju zadań. Pierwszym jest obszar zwykłych regulacji normatywnych, dotyczących odpowiedniej organizacji państwa, w tym np. elementów decydujących o formie ładu i porządku publicznego czy też o funkcjonowaniu różnego rodzaju służb i agend publicznych. Do drugiego rodzaju zadań należą regulacje o wyjątkowym charakterze, dotyczące sytuacji kryzysowych, kiedy zostaje zakłócony normalny tryb działalności państwa, a jego byt jest zagrożony poprzez działanie czynników zewnętrznych i/lub wewnętrznych⁵. Niezależnie od rodzaju

² W. Kitler, *Funkcje administracji publicznej w bezpieczeństwie narodowym*, [w:] *Administracja publiczna a bezpieczeństwo państwa*, Bielsko-Biała–Warszawa 2007, s. 20–21.

³ Ibidem, s. 20.

⁴ W. Fehler, *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012, s. 178

⁵ J. Szymanek, *Ustawa jako narzędzie prawnej regulacji w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego państwa (uwagi ogólnoteoretyczne i przykład Polski)*, [w:] *Bezpieczeństwo*

podejmowanych działań to państwo w ramach swych funkcji kreuje politykę bezpieczeństwa i to ono decyduje – a przynajmniej powinno decydować – o jej kształcie i zasadach. Dotyczy to zarówno relacji wewnątrzpaństwowej, jak i stosunków z podmiotami zewnętrznymi⁶.

Podstawowym celem poniższej pracy jest przedstawienie i omówienie wybranych aspektów prawnych systemu bezpieczeństwa, który stworzono w Bośni i Hercegowinie po 1995 r. Ze względu na swoją specyfikę i niespotykane gdzie indziej warunki należy on do wyjątkowych w skali Europy (i nie tylko). Do tego podlega ciągłemu procesowi ewolucji, dokonywanemu zarówno przez podmioty wewnętrzne, jak i czynniki zewnętrzne. Szczególna uwaga będzie poświęcona władzy centralnej oraz instytucjom o charakterze ogólnokrajowym. Przybliżone zostaną podstawy prawne i zakres kompetencji w systemie bezpieczeństwa organów ustawodawczych i wykonawczych, a także wojska oraz najważniejszych sił o uprawnieniach policyjnych.

II.

W trakcie wojny w Bośni i Hercegowinie przedstawiciele wspólnoty międzynarodowej kilkakrotnie przedstawiali plany pokojowe, które miały zakończyć konflikt. Były to próby nieudane, gdyż zawsze przynajmniej jedna ze stron konfliktu – Bośniacy (do 1993 r. nazywani muzułmanami), Serbowie lub Chorwaci – nie zgadzała się na przedstawione propozycje. Dopiero presja ze strony Stanów Zjednoczonych oraz przełomowe wydarzenia na froncie, które miały miejsce latem i jesienią 1995 r., umożliwiły rozpoczęcie faktycznych rozmów pokojowych. Toczyły się one w bazie lotniczej w pobliżu amerykańskiego miasta Dayton. W wyniku długotrwałych i momentami dramatycznych negocjacji dnia 21 listopada 1995 r. paraflowano porozumienie pokojowe, później uroczyście podpisane 14 grudnia w Paryżu. Składało się ono z niezbyt rozbudowanej zasadniczej części porozumienia oraz 11 bardzo obszernych aneksów, w których znalazły się najważniejsze postano-

państwa a ochrona praw i wolności jednostki we współczesnym świecie, red. J. Jaskiernia, Kielce 2012, s. 118–119.

⁶ W. Fehler, *op.cit.*, s. 30.

wienia co do przyszłości Bośni i Hercegowiny⁷. Dodać należy, że treść porozumienia pokojowego w wielu miejscach naruszała wcześniejsze rezolucje Rady Bezpieczeństwa ONZ, a sama legalność uzgodnień – ze względu na brak oficjalnie potwierdzonego mandatu stron konfliktu do prowadzenia negocjacji – poddawana była w wątpliwość przez wielu specjalistów⁸.

Podczas rozmów toczonych w Dayton początkowo problematyka bezpieczeństwa została ograniczona wyłącznie do kwestii militarnych. Stało się tak na skutek presji amerykańskich negocjatorów, którzy szczególnie naciskali na zawarcie porozumienia dotyczącego zaprzestania działań zbrojnych i rozmieszczenia sił pokojowych. Dopiero po interwencji attache wojskowego Bośni i Hercegowiny w Stanach Zjednoczonych przystąpiono do ustalania innych aspektów związanych z zapewnieniem stabilności w regionie Bałkanów Zachodnich i włączeniem tego obszaru do europejskiego systemu bezpieczeństwa. Stąd Aneks nr 1 składa się z dwóch części – A i B⁹.

Postanowienia, w szczególności dotyczące aspektów militarnych, znalazły się w Aneksie nr 1-A (*Agreement on the Military Aspects of the Peace Settlement*)¹⁰. Strony kończącego się konfliktu zobowiązały się do poddania się pod kontrolę Sił Implementacyjnych (*Implementation Force*, IFOR), których liczebność określono na ok. 60 tysięcy żołnierzy. Ponadto ta część porozumienia pokojowego zawierała dokładny harmonogram rozdzielania, wycofania, rozbrojenia i rozformowania sił zbrojnych zaangażowanych w walkach¹¹.

Aneks nr 1-B regulował przede wszystkim kwestie dotyczące stabilizacji regionalnej. Strony konfliktu oraz Chorwacja i Jugosławia zobowiązały się ograniczyć zbrojenia, jak też przekazać Organizacji Bezpieczeństwa

⁷ T. Gromes, *Daytonski sporazum za Bosnu i Hercegovinu*, [w:] *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, red. S. Gavrić, D. Banović, C. Krause, Sarajevo 2009, s. 48.

⁸ Szerzej: J. Rešidović, *Validity of Dayton Peace Agreement in Light of Articles 53 and 64 the Vienna Convention of the Law Treaties*, „Bosnian Studies. Journal for Research of Bosnian thought and culture” 2008, nr 1.

⁹ M. Bisić, *Evropska sigurnost i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 2007, s. 262.

¹⁰ Tekst aneksu dostępny na stronie: www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=368 (10.02.2015).

¹¹ M. Smajić, *Međunarodne organizacije i sigurnost Bosne i Hercegovine u postdaytonskom periodu*, Sarajevo 2011, s. 238–240.

i Współpracy w Europie informacje o uzbrojeniu i liczebności własnych wojsk. Ważnym krokiem było ustalenie limitów sił zbrojnych w zależności od potencjału ludnościowego, wielkości ówczesnych oddziałów oraz relacji do potencjału sąsiadów¹².

Porozumienie pokojowe paraflowane w Dayton zakończyło działania zbrojne, ale na pewno nie stworzyło stabilnej podstawy dla funkcjonowania systemu bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie. Przez kolejne lata utrzymywała się specyficzna sytuacja, gdzie w ramach formalnie jednego państwa działały różne służby, stworzone w oparciu o czynnik etniczny. Przykładowo, długo nie podejmowano nawet prób ujednolicenia sił zbrojnych, więc równocześnie działały dwie, a właściwie trzy odrębne armie w każdej z jednostek (podmiotów), na które podzielono Bośnię i Hercegowinę – jedna w Republice Serbskiej oraz dwie w Federacji Bośni i Hercegowiny (skupiające osobno Bośniaków i Chorwatów). Rozwiązaniu tego problemu nie sprzyjały także niejasne postanowienia konstytucji w zakresie cywilnego zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi¹³.

III.

Po zakończeniu działań zbrojnych jesienią 1995 r. w przywracanie pokoju na obszarze Bośni i Hercegowiny zaangażowane były liczne organizacje międzynarodowe. Szczególną rolę w początkowym okresie odgrywało NATO, ale też ONZ, UE czy OBWE. Wraz z powoli postępującą stabilizacją sytuacji w tym kraju stopniowo liczebność przedstawicieli tychże organizacji oraz stopień zaangażowania ulegały zmniejszeniu, zmieniał się też zakres działalności i formy aktywności. Dotyczyło to także misji o charakterze wojskowym, militarnym, które z czasem były zastępowane przez skromniejsze siły, skupione na zadaniach szkoleniowych, kontrolnych, ale już niekoniecznie rozjemczych. W ten sposób np. misja IFOR (*Implementation Force*) przekształciła się najpierw w SFOR (*Stabilisation Force*), aż wreszcie została zastąpiona w grudniu 2004 r. przez siły Unii Europejskiej (EUFOR).

¹² *Agreement on Regional Stabilization*, www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=369 (17.11.2014).

¹³ M. Smajić, op.cit., s. 262.

Niezależnie od ukazanej wyżej tendencji rola wspólnoty międzynarodowej w kształtowaniu porządku prawnego w Bośni i Hercegowinie była i jest wciąż znacząca. Wystarczy przytoczyć kilka następujących wydarzeń i decyzji, w których jej przedstawiciele brali aktywny udział – utworzenia Dystryktu Brčko (kondominium o specjalnym statusie), ukształtowanie składu Sądu Konstytucyjnego (z trzema sędziami spoza Bośni i Hercegowiny) czy presja na przeprowadzenie reformy armii i policji. Jednak najdalej idącym przykładem dominacji wręcz wspólnoty międzynarodowej jest istnienie i zakres kompetencji Wysokiego Przedstawiciela.

Powołanie Urzędu Wysokiego Przedstawiciela (OHR¹⁴) zostało przewidziane w Aneksie nr 10 do porozumienia pokojowego. Przekazano mu kompetencje w zakresie koordynowania działalności cywilnych agencji międzynarodowych, tworzenia struktur politycznych i konstytucyjnych oraz nadzorowania procesu implementacji decyzji podjętych w Dayton¹⁵. Pierwotnie rola OHR miała się ograniczyć do zadań o charakterze kontrolno-doradczym, jednak w obliczu braku chęci skłóconych stron do współpracy oraz paraliżu organów władzy zdecydowano się na znaczne poszerzenie jego uprawnień. Nadzorująca funkcjonowanie OHR, złożona z przedstawicieli 55 państw, Rada Wdrażania Pokoju (PIC¹⁶) podjęła decyzję na spotkaniu w Bonn w grudniu 1997 r. o nadaniu Wysokiemu Przedstawicielowi nowych kompetencji (tzw. uprawnienia bońskie). Od tej pory OHR mógł rozstrzygać o miejscu i czasie spotkań wszelkich instytucji (i im przewodniczyć), wydawać tymczasowe akty prawne o charakterze zastępczym oraz dymisjonować osoby pełniące funkcje publiczne (w tym pochodzące z wyborów), jeśli tylko były podejrzane o działalność na szkodę procesu wdrażania postanowień pokojowych¹⁷. Nie był w tym ostatnim przypadku konieczny prawomocny wyrok sądu.

W kolejnych latach Wysocy Przedstawiciele wielokrotnie korzystali z nowych możliwości, w tym np. dokonując zmian w konstytucjach obu jed-

¹⁴ Office of the High Representative. Zwyczajowo skrót OHR używa się w odniesieniu do osoby Wysokiego Przedstawiciela, a nie tylko do jego biura.

¹⁵ S. Turčalo, *Međunarodna zajednica i izgradnja neuspješne države*, „Status” 2008, nr 13, s. 20.

¹⁶ Peace Implementation Council.

¹⁷ Dotyczy to nawet członków Prezydium Bośni i Hercegowiny – dwukrotnie zdymisjonowano przedstawiciela Chorwatów. K. Krysieneł, *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012, s. 240.

nostek czy narzucając cały szereg ustaw zarówno na poziomie centralnym, jak i w Republice czy Federacji. Ich działalność i rola w systemie prawnym powodują, że Bośnia i Hercegowina stała się *de facto* protektorem pod kontrolą wspólnoty międzynarodowej. Chociaż Wysoki Przedstawiciel nie od razu wkracza ze swoimi decyzjami i najpierw czeka na legislacyjną aktywność ze strony lokalnych organów władzy, to ostatecznie, korzystając z „uprawnień bońskich”, mocno ogranicza prawną suwerenność organów Bośni i Hercegowiny¹⁸. Dotyczy to także decyzji podjętych w zakresie podstaw prawnych systemu bezpieczeństwa.

IV.

Konstytucja Bośni i Hercegowiny w sposób bardzo ogólny reguluje kwestie dotyczące systemu bezpieczeństwa i roli w nim najważniejszych organów władzy. Co więcej, wśród enumeratywnie wymienionego zakresu kompetencji należących do władz centralnych (art. III/1) w ogóle nie wspomniano o bezpieczeństwie lub obronie państwa¹⁹. Jedynie w dalszej części tego artykułu można znaleźć sformułowanie, iż „Bośnia i Hercegowina przejmie kompetencje w innych sprawach [...], o ile jest to potrzebne dla zachowania suwerenności i integralności terytorialnej”. I dalej: „Dodatkowe instytucje mogą zostać ustanowione dla zapewnienia realizacji owych zadań”. Z formalnego punktu widzenia jest to jedyna podstawa konstytucyjna (nie licząc omówionych poniżej odniesień do Prezydium), która daje możliwość zbudowania systemu bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie.

Z najwyższych organów władzy państwowej tylko wspomniane 3-osobowe Prezydium Bośni i Hercegowiny ma bezpośrednie konstytucyjne upraw-

¹⁸ Szerzej na temat OHR i jego roli: E. Omerović, *Ured Visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini*, [w:] *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Analiza postdejtonskog političkog sistema*, red. D. Banović, S. Gavrić, Sarajevo 2011; P. Sokołowska, *Problemy implementacji cywilnych aspektów Porozumienia z Dayton na przykładzie aktywności Wysokiego Przedstawiciela oraz Unii Europejskiej*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość – teraźniejszość – perspektywy*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2011.

¹⁹ Na podstawie tekstu konstytucji umieszczonego w: *Kodeks ustavnog prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 2012.

nienia do realizacji zadań z zakresu bezpieczeństwa i obrony. W art. V/5 można znaleźć następujące sformułowanie: „Każdy członek Prezydium będzie pełnił [...] funkcję cywilnego zwierzchnika sił zbrojnych”. I dalej: „Członkowie Prezydium wybiorą Stały Komitet Wojskowy, który będzie koordynował działalność sił zbrojnych w Bośni i Hercegowinie. Członkowie Prezydium są jednocześnie członkami Stałego Komitetu”. Formalnie zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi Prezydium Bośni i Hercegowiny przejęło stosunkowo późno – biorąc pod uwagę zakończenie wojny i wprowadzenie w życie postanowień z Dayton – bo dopiero dnia 19 lutego 1999 r.

Bardzo ważnym przejawem zaangażowania oraz roli, jaką odgrywa Prezydium w systemie bezpieczeństwa Bośni i Hercegowiny, bez wątpienia jest dokument przyjęty dnia 6 lutego 2006 r. Nosił on nazwę „Polityka bezpieczeństwa Bośni i Hercegowiny”. Prezydium przedstawiło w nim założenia długofalowej i koherentnej strategii, która miała stworzyć ramy oraz wyznaczyć warunki budowy systemu, struktury i wszystkich potrzebnych mechanizmów koniecznych do skutecznego działania sektora bezpieczeństwa²⁰.

Szczegółowy zakres kompetencji, które posiada Prezydium w zakresie systemu bezpieczeństwa, określa art. 12 ustawy o obronie Bośni i Hercegowiny²¹. Do najważniejszych zadań kolektywnej głowy państwa można zaliczyć: wnioskowanie do Skupstiny Parlamentarnej o ogłoszenie stanu wojennego lub stanu nadzwyczajnego, decydowanie o udziale Sił Zbrojnych w operacjach w trakcie wojny, stanu nadzwyczajnego lub zagranicznych operacji pokojowych, decydowanie o włączeniu Sił Zbrojnych w akcje ratownicze w trakcie katastrof naturalnych i innych, dbanie o odpowiednią reprezentację poszczególnych narodów konstytutywnych, czyli Bośniaków, Serbów i Chorwatów, w Siłach Zbrojnych, powoływanie i odwoływanie generałów, powoływanie – na wniosek ministra obrony – osób na najwyższe stanowiska w Siłach Zbrojnych, przyjmowanie strategii dotyczących polityki obronnej i bezpieczeństwa, informowanie parlamentu o najważniejszych zagadnieniach związanych z polityką obronną i bezpieczeństwem.

Ta sama ustawa określa kompetencje w systemie bezpieczeństwa Skupstiny Parlamentarnej, którą tworzą Izba Przedstawicielska i Izba Narodów.

²⁰ D. Hadžović, E. Dizdarević, D. Kapidžić, *Kontekst analiza reforme sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini 1990–2009*, Sarajevo 2011, s. 25–26.

²¹ Zakon o odbrani Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH”, br. 88/2005.

Należą do nich przede wszystkim (art. 10): ogłoszenie stanu wojennego, na wniosek Prezydium, w sytuacji bezpośredniej napaści zbrojnej na Bośnię i Hercegowinę, ogłoszenie, na wniosek Prezydium, stanu nadzwyczajnego w sytuacji groźby agresji zewnętrznej lub sytuacji niebezpiecznej dla istnienia państwa, utrzymywanie parlamentarnej kontroli nad Siłami Zbrojnymi i wszelkimi instytucjami obronnymi, przyjmowanie ustaw regulujących wszelkie kwestie związane z funkcjonowaniem Sił Zbrojnych, potwierdzanie nominacji dokonywanych przez Prezydium.

Bezpośrednim przejawem realizacji przez Skupsztinę funkcji kontrolnej nad Siłami Zbrojnymi jest powołanie w strukturze parlamentu Komisji Wspólnej ds. Obrony i Bezpieczeństwa. Do jej podstawowych zadań należy nadzór nad działalnością Ministerstwa Obrony i Ministerstwa Bezpieczeństwa, a także innych organów i instytucji, które zajmują się tą tematyką²².

W ustawie o obronie Bośni i Hercegowiny najszerszy zakres kompetencji o charakterze wykonawczym i administracyjnym przyznano ministrowi obrony (art. 13–19). Rolą osoby piastującej to stanowisko, a także całego ministerstwa, jest m.in.: przedkładanie projektu budżetu obronnego państwa, zorganizowanie i wyposażenie Sił Zbrojnych, regulowanie i nadzorowanie szkolnictwa wojskowego, wydawanie aktów prawnych o charakterze wykonawczym, regulujących wszelkie kwestie z zakresu działania Sił Zbrojnych, przedkładanie Prezydium propozycji dotyczących struktury i liczebności wojska, opracowywanie planów strategicznych na wypadek konfliktu zbrojnego i konieczności użycia Sił Zbrojnych, przedkładanie Prezydium propozycji osób mających objąć naczelne funkcje dowódcze w wojsku, wydawanie poleceń szefowi Sztabu Sił Zbrojnych w kwestii rozmieszczenia lub użycia oddziałów wojska, planowanie i wykonywanie inspekcji jednostek wojskowych.

Interesujące rozwiązanie przyjęto w zakresie obostrzeń przy powoływaniu na stanowisko ministra obrony. Nie może nim zostać osoba, która dopiero co zakończyła czynną służbę w Siłach Zbrojnych, przyjęto bowiem zasadę, że musi upłynąć co najmniej 3-letni okres karencji. Dotyczy to także każdego z dwóch wiceministrów. Innym ustawowym ograniczeniem jest za-

²² D. Hadžović, M. Hodović, *Nacrt izvještaja o parlamentarnom nadzoru nad sektorom sigurnosti za 2012. godinu*, Sarajevo 2013, s. 4.

kaz powoływania na stanowisko ministra i jego zastępców przedstawicieli tego samego narodu konstytucyjnego, co *de facto* narzuca konieczność wyboru Bośniaka, Chorwata i Serba.

Oprócz Ministerstwa Obrony także powołane w 2003 r. Ministerstwo Bezpieczeństwa odgrywa istotną rolę w omawianym systemie, z tym że bardziej w zakresie bezpieczeństwa cywilnego. Regulacje dotyczące działalności tego organu władzy wykonawczej znajdują się w ustawie o ministerstwach i innych organach administracji Bośni i Hercegowiny²³. Do podstawowych zadań Ministerstwa Bezpieczeństwa można zaliczyć (art. 14): ochronę granic państwowych i kontrolę ruchu na przejściach granicznych, zapobieganie i wykrywanie zjawisk powiązanych z terroryzmem, handlem narkotykami i „żywym towarem”, a także przemytem walut, ochronę osób i mienia, gromadzenie i wykorzystywanie informacji ważnych dla bezpieczeństwa państwa, organizowanie i uzgadnianie wspólnego postępowania odpowiednich ministerstw w jednostkach i Dystrykcie, wspomaganie działalności różnych sił policyjnych, realizowanie zadań wynikających z międzynarodowych zobowiązań Bośni i Hercegowiny w zakresie ochrony cywilnej.

W strukturach tego ministerstwa znajdują się wyspecjalizowane komórki, których zadaniem jest ścisła współpraca z Interpolem i Europol. Jest to niezwykle ważny element działalności służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo w Bośni i Hercegowinie ze względu na przebiegające przez ten rejon Bałkanów liczne szlaki przemytnicze oraz – często będące spuścizną po czasach wojny – działające grupy przestępcze.

V.

Gdy paraflowano porozumienie pokojowe w Dayton, na obszarze Bośni i Hercegowiny znajdowało się 419 tys. żołnierzy walczących stron. Zgodnie z postanowieniami Aneksu nr 1-B przedstawiciele obu jednostek, czyli Re-

²³ Zakon o ministarstvima i drugim organima uprava Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik BiH” 2003, br. 5 (ze zm.). W tym artykule wykorzystano tekst jednolity ustawy, dostępny na oficjalnej stronie ministerstwa www.msb.gov.ba. Warto zaznaczyć, że we wspomnianej ustawie także dokładnie określono zadania Ministerstwa Obrony, z tym że stanowią one niemal kopię postanowień z ustawy o obronie Bośni i Hercegowiny.

publiki i Federacji, uzgodnili stopniowe zmniejszanie liczebności wojsk już od 1996 r. Kolejne porozumienie dotyczące redukcji weszło w życie trzy lata później – na jego mocy liczebność wojska w Republice ograniczono do 12 tys., a w Federacji do 30 tys. Jednak i ta liczba żołnierzy okazała się za wielka jak na możliwości finansowe obu podmiotów, więc konieczna okazała się dalsza redukcja sił zbrojnych. Na wniosek Wysokiego Przedstawiciela w maju 2003 r. powołano Komisję ds. reformy obrony, której podstawowym zadaniem było przygotowanie wspólnego systemu obrony, odpowiadającego ówczesnym wyzwaniom oraz możliwościom budżetu²⁴.

W tym samym roku nowy model został wprowadzony w życie. Nie doszło wprawdzie do ujednolicenia armii – wciąż funkcjonowały odrębne wojska w Republice i Federacji – tym niemniej tworzyły one razem Siły Zbrojne Bośni i Hercegowiny (*Oružane snage Bosne i Hercegovine*). Nową jakością było powołanie do życia wspólnego Ministerstwa Obrony oraz dowództwa operacyjnego i administracyjnego, przy zachowaniu wcześniej działających odpowiedników na poziomie jednostek. Utworzona została również Wspólna Komisja Obrony i Bezpieczeństwa, w której zasiadali przedstawiciele obu izb Skupstiny. Był to wyraźny przejaw zwiększającej się roli parlamentarnego nadzoru nad sektorem bezpieczeństwa. Jednocześnie trwały prace nad odpowiednimi zmianami w prawie, które umożliwiłyby w najbliższej przyszłości pełne ujednolicenie sił zbrojnych. Główną rolę odegrał w tym przypadku Wysoki Przedstawiciel, który swoimi decyzjami przełamał impas prawodawczy w parlamentach jednostek.

Opisane powyżej wydarzenia umożliwiły dokonanie jeszcze jednego kroku naprzód, gdyż ostatecznie połączono wojska Republiki i Federacji oraz zlikwidowano istniejące na poziomie jednostek ministerstwa obrony. Dzięki temu od dnia 1 stycznia 2006 r. funkcjonują jednolite Siły Zbrojne Bośni i Hercegowiny²⁵.

Wspomniane powyżej połączenie struktur wojskowych obu podmiotów Bośni i Hercegowiny oraz utworzenie jednej, wspólnej armii stało się możliwe w wyniku przyjęcia jesienią 2005 r. wspomnianej już nowej ustawy

²⁴ A. Kržalić, *Pregled reforme sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2011, s. 8.

²⁵ Ibidem, s. 9.

o obronie Bośni i Hercegowiny. Jej uchwalenie miało w założeniu ustawodawcy stworzyć kluczowy element struktury obronnej państwa²⁶.

W art. 1 ustawy można przeczytać, iż reguluje ona „jednolity system obronny Bośni i Hercegowiny, ustanawia i definiuje łańcuch dowodzenia i wysilek wszystkich struktur, tak aby Bośnia i Hercegowina posiadała pełną zdolność do cywilnego nadzoru i ochrony swojej suwerenności i integralności terytorialnej”. Zgodnie z art. 2 w celu realizacji powyższych celów powołano Siły Zbrojne Bośni i Hercegowiny, mające charakter armii zawodowej, złożonej z przedstawicieli wszystkich narodów konstytutywnych. Ustawodawca nałożył na Siły Zbrojne następujące, podstawowe zadania (art. 4): udział w operacjach z zakresu kolektywnego bezpieczeństwa, w operacjach mających na celu podtrzymanie pokoju i samoobronę, włączając w to walkę z terroryzmem, zapewnienie obrony Bośni i Hercegowinie oraz jej mieszkańcom w przypadku agresji, pomoc organizacjom cywilnym w obliczu katastrof naturalnych, rozminowywanie terytorium państwa, wypełnianie międzynarodowych zobowiązań Bośni i Hercegowiny.

Dla zapewnienia cywilnej kontroli nad armią oraz jej pełnej apolityczności ustawodawca przewidział zaangażowanie w ten proces szeregu organów władzy (art. 7). Ustawa reguluje także strukturę dowodzenia Sił Zbrojnych, poczynając od Prezydium Bośni i Hercegowiny, poprzez ministra obrony, szefa Sztabu, komendanta Dowództwa Operacyjnego oraz komendanta Dowództwa Sił Wsparcia, na szefach poszczególnych oddziałów i jednostek kończąc (art. 8).

Siły Zbrojne Bośni i Hercegowiny liczą obecnie około 10 tys. zawodowych żołnierzy. Składają się z trzech brygad piechoty (z dowództwami w Banja Luce, Tuzli i Mostarze), jednej brygady sił powietrznych i obrony przeciwlotniczej oraz brygady wsparcia taktycznego. Zdaniem ekspertów reforma armii stanowi jeden z nielicznych przykładów udanej współpracy międzyetnicznej, dzięki czemu Bośnia i Hercegowina może jawić się nie tylko jako państwo, w którym stacjonują siły pokojowe, ale jako aktywny uczestnik misji w innych regionach świata, prowadzonych przez ONZ lub inne organizacje (np. w Kongo czy Afganistanie)²⁷.

²⁶ Oprócz niej wskazać można m.in. na ustawę o służbie w siłach zbrojnych Bośni i Hercegowiny.

²⁷ M. Smajić, *Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine*, [w:] *Država, politika i društvo...*, s. 388–389.

VI.

W momencie zakończenia działań zbrojnych jesienią 1995 r. na terenie Bośni i Hercegowiny działały przeróżne organizacje o charakterze policyjnym, podzielone według kryterium etnicznego. Problemem nie do rozwiązania było nawiązanie jakichkolwiek form współpracy między nimi. Aby zapewnić minimalny poziom bezpieczeństwa obywateli, w Aneksie nr 11 zawarto postanowienia o powołaniu Międzynarodowych Sił Policyjnych (*International Police Task Force*, IPTF)²⁸. Głównym zadaniem tych sił było przede wszystkim nadzorowanie implementacji międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Nadzór nad działalnością IPTF przekazano w ręce Wysokiego Przedstawiciela. Ponadto międzynarodowe oddziały policji miały zająć się m.in. monitorowaniem i obserwowaniem wprowadzania w życie prawa, szkoleniem personelu policyjnego, wspieraniem lokalnej policji w zwalczaniu przestępstw, ściganiem osób poszukiwanych przez Trybunał Haski oraz prowadzeniem śledztw w sprawach karnych, a także ochroną bezpieczeństwa publicznego. Mniej oficjalnym, ale chyba najważniejszym zadaniem IPTF był nadzór nad miejscową policją i – w razie konieczności – zmuszanie jej do podjęcia odpowiednich działań²⁹.

Obecnie funkcjonujący w Bośni i Hercegowinie system policyjny można uznać za bardzo skomplikowany. Łącznie działa 13 służb o charakterze czysto policyjnym – na poziomie jednostek, w Dystrykcie Brčko oraz w każdym z dziesięciu kantonów Federacji. Wynika to – jak zauważa Mirza Smajić – „[...] z porządku konstytucyjnego Federacji i Republiki, w których ukształtowały się odrębne systemy. W Federacji policja jest silnie zdecentralizowana i w znikomym stopniu podlega działaniom koordynacyjnym, natomiast w Republice działa służba o dużym stopniu scentralizowana. [...] Oprócz wspomnianych rozwiązań, na obszarze Dystryktu Brčko funkcjonuje odrębna służba”³⁰. Ponadto osobne, wyspecjalizowane zadania mają jedyne służby policyjne, które swoim działaniem obejmują teren całego państwa, czyli Po-

²⁸ *Agreement on International Task Force*, www.ohr.int/dpa/default.asp?content_id=367 (17.11.2014).

²⁹ D. Chandler, *Bosnia. Faking Democracy after Dayton*, London 2000, s. 51.

³⁰ M. Smajić, *Sigurnosna politika...*, s. 390.

licja Graniczna oraz Państwowa Agencja Śledcza i Ochrony (o której w dalszej części tekstu)³¹.

Mimo podejmowania licznych prób oraz wywierania nacisku przez wspólnotę międzynarodową brak gruntownej reformy systemu policyjnego jest jednym z głównych problemów sektora bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie. Do tej pory za jeden z nielicznych sukcesów na drodze do usprawnienia działania tych służb uważane jest przyjęcie w kwietniu 2008 r. kilku ustaw, które umożliwiły utworzenie w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa instytucji koordynującej pracę policji z różnych podmiotów. Niestety, oprócz faktu, że w ten sposób spełniono jeden z warunków postawionych przez Unię Europejską dla kontynuowania procesu integracji, niewiele to zmieniło z punktu widzenia funkcjonalności i skuteczności działania policji w Bośni i Hercegowinie³².

Policja Graniczna (*Granična policija Bosne i Hercegovine*, w skrócie GP) została powołana na mocy decyzji Wysokiego Przedstawiciela jako Państwowa Służba Graniczna (*Državna granična služba Bosne i Hercegovine*, w skrócie DGS) w dniu 13 stycznia 2000 r., przy wyraźnym sprzeciwie ze strony serbskich polityków. Parlament w Sarajewie przyjął odpowiednią ustawę dopiero w październiku 2004 r.³³, natomiast zmiana nazwy na obecnie obowiązującą nastąpiła w wyniku uchwalenia nowelizacji w marcu 2007 r.³⁴ Pracę operacyjną nowa służba uroczyście rozpoczęła dnia 6 czerwca 2000 r. (lotnisko w Sarajewie), a przejmowanie obowiązków od wcześniej działających służb zakończyła dnia 30 września 2002 r.³⁵

Zgodnie z art. 2 ustawy Policja Graniczna działa w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Bośni i Hercegowiny. Cechuje się samodzielnością pod względem operacyjnym, a jej podstawowym zadaniem jest nadzór i kontrola granic państwowych oraz przepływu osób i towarów. GS ma prawo – w zależności od materii – do działania bądź na terenie całego kraju, bądź na obszarze znajdującym się do 10 km od granicy (art. 8). Na czele Policji Granicznej stoi Dyrektor, powoływany (i odwoływany) przez Radę Ministrów na okres czterech

³¹ A. Kržalić, op.cit., s. 3–4.

³² Ibidem, s. 14–15.

³³ „Službeni glasnik BiH”, br. 50/04.

³⁴ „Službeni glasnik BiH”, br. 25/07.

³⁵ Dane z oficjalnej strony internetowej <http://www.granpol.gov.ba/o-nama/?cid=13,2,1> (17.11.2014).

lat, z możliwością jednokrotnego ponownego wyboru (art. 14). Podobnie jak w przypadku innych instytucji i organów, skład osobowy GP musi odzwierciedlać strukturę narodową Bośni i Hercegowiny (art. 6).

VII.

W wyniku zakończonej w 2003 r. reformy systemu sądownictwa, polegającej na powołaniu do życia Sądu Bośni i Hercegowiny oraz Prokuratury Bośni i Hercegowiny, konieczne stało się stworzenie służb, które wspomagałyby te instytucje pod kątem działalności policyjno-operacyjnej. Dodatkowym impulsem była presja ze strony Komisji Europejskiej, która nalegała na stworzenie na obszarze całego kraju jednej, wspólnej agencji posiadającej kompetencje z zakresu działań policji. Ostatecznie Skupszcina Parlamentarna przyjęła w czerwcu 2004 r. ustawę, na mocy której powołano Państwową Agencję Śledczą i Ochrony (*Državna agencija za istrage i zaštitu*)³⁶. Co szczególnie interesujące, a co niejako po raz kolejny podkreśla dominującą rolę wspólnoty międzynarodowej w systemie prawnym Bośni i Hercegowiny, oficjalnie używa się w tekście ustawy angielskiego akronimu tej policyjnej służby – SIPA (State Investigation and Protection Agency)³⁷.

SIPA stała się pierwszą formacją policyjną działającą na terenie całej Bośni i Hercegowiny. Jej powołanie uznano za znaczący krok w procesie stabilizacji i rozwoju organizacyjnego wspólnych dla całego państwa instytucji i służb, szczególnie w ramach zadań policyjnych. Do podstawowych uprawnień SIPA należy (art. 3): zbieranie i opracowywanie danych istotnych dla realizacji zobowiązań międzynarodowych i ustawowych z zakresu prawa karnego, ochrona VIP-ów, placówek dyplomatycznych i obiektów należących do instytucji oraz organów państwowych Bośni i Hercegowiny, ściganie osób oskarżonych o popełnienie zbrodni wojennych, zwalczanie zjawiska „prania pieniędzy”, przestępczości zorganizowanej oraz terroryzmu, ściganie osób zaangażowanych w proceder handlu żywym towarem, zapewnienie wsparcia i bezpieczeństwa świadkom³⁸.

³⁶ Zakon o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu, „Službeni glasnik BiH” 2004, br. 27.

³⁷ M. Smajić, *Međunarodne organizacije...*, s. 297.

³⁸ A. Kržalić, op.cit., s. 4.

SIPA umiejscowiona jest w ramach Ministerstwa Bezpieczeństwa Bośni i Hercegowiny. W zakresie swojej działalności jest samodzielna. Na jej czele stoi Dyrektor, który jest powoływany na 4-letnią kadencję przez Radę Ministrów na wniosek specjalnej komisji (art. 7). Od 2012 r. siedziba SIPA znajduje się we Wschodnim Sarajewie (Republika Serbska).

W tym samym okresie, kiedy rozpoczęła swoją działalność SIPA, w systemie bezpieczeństwa Bośni i Hercegowiny pojawiła się inna służba, również działająca na obszarze całego państwa. Mowa tutaj o Agencji Wywiadu i Bezpieczeństwa, czyli OSA (Obavještajno-sigurnosna agencija Bosne i Hercegovine). Została ona powołana – nie bez oporu szczególnie ze strony Serbów (niechętnych tworzeniu nowych instytucji na szczeblu centralnym) – w 2004 r. w wyniku połączenia dwóch dotychczas działających w Federacji i Republice służb o charakterze wywiadowczo-informacyjnym. Projekt odpowiedniej ustawy, przygotowany m.in. przez zagranicznych ekspertów, ujednolicającej obie służby był gotowy na początku jesieni 2003 r., jednak po przekazaniu go Radzie Ministrów dalsze prace zostały wstrzymane. Dopiero aktywność Wysokiego Przedstawiciela, który wobec obstrukcji organu władzy wykonawczej przesłał projekt ustawy do parlamentu, przyczyniła się do przyjęcia w marcu 2004 r. na wspólnym posiedzeniu obu izb Skupstiny ustawy o Agencji Wywiadu i Bezpieczeństwa. Nowa służba rozpoczęła działalność w czerwcu tego samego roku³⁹.

Wspomniana ustawa reguluje w sposób całościowy strukturę i zadania OSA oraz określa organy, które są uprawnione do nadzoru nad jej działalnością. W art. 2 ustawodawca określił OSA jako cywilną instytucję, która posiada status niezależnej organizacji administracyjnej i ma monopol na tego typu działalność na obszarze Bośni i Hercegowiny. W art. 5 szczegółowo wymieniony zostały zakres zagrożeń, przeciwko którym OSA miała prawo podejmować działanie. Należą do nich przede wszystkim: terroryzm, w tym międzynarodowy, działalność szpiegowska skierowana przeciwko państwu, akcje sabotażowe nakierowane na infrastrukturę kluczową dla Bośni i Hercegowiny, przestępczość zorganizowana, handel narkotykami, bronią i ludźmi, nielegalna produkcja broni masowego rażenia, nielegalna wymiana

³⁹ D. Hadžović, E. Dizdarević, *Nadzor nad obavještajnim sektorom na Zapadnom Balkanu*, Studija slučaja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2011, s. 4–5.

zaawansowanej technologii będącej pod kontrolą międzynarodową, działalność sprzeczna z międzynarodowym prawem humanitarnym, działanie polegające na zastraszaniu grup etnicznych lub religijnych.

Na czele Agencji stoi Dyrektor Generalny, którego powołuje i odwołuje Rada Ministrów po konsultacji z Prezydium Bośni i Hercegowiny oraz dwoma specjalnie powołanymi ciałami kolegialnymi – Komitetem Wykonawczym oraz parlamentarną Komisją Wywiadu i Bezpieczeństwa (art. 25). Jego mandat trwa cztery lata, z możliwością jednokrotnego przedłużenia na kolejne cztery.

Ze względu na kluczową rolę OSA w zbieraniu informacji o istotnym znaczeniu dla bezpieczeństwa kraju służba ta została poddana pod szeroką kontrolę ze strony naczelnych organów władzy państwowej. Zarówno Prezydium Bośni i Hercegowiny (art. 7), Rada Ministrów (art. 8 i 9) oraz szczególnie obie izby Skupstiny Parlamentarnej (art. 18–23) posiadają pewne kompetencje kontrolne w stosunku do Agencji. Te same organy oraz – dodatkowo – władze ustawodawcze i wykonawcze jednostek są informowane o wynikach pracy OSA, przy zachowaniu odpowiedniego stopnia poufności (art. 6).

Pewne wątpliwości, a nawet zdziwienie może budzić fakt, że współpraca OSA z innymi bośniacko-hercegowińskimi służbami i instytucjami działającymi na rzecz bezpieczeństwa nie została uregulowana na drodze ustawowej. Wspólne działanie odbywa się na podstawie memorandum podpisanego przez dyrektorów tych agencji, które akurat podejmują daną akcję. W ramach wspomnianych dokumentów definiowane są prawa i obowiązki każdej ze stron porozumienia⁴⁰. Równie zaskakujące jest to, że pomimo ustawowego obowiązku corocznego raportowania określonym organom władzy o działalności OSA zdarzało się już kilkukrotnie, że takiego sprawozdania nie przedstawiono lub miało ono niepełny charakter. Takie podejście, szczególnie w stosunku do nadzoru ze strony Skupstiny, może budzić poważne zastrzeżenia i wątpliwości co do przestrzegania fundamentalnej w państwie demokratycznym zasady kontroli parlamentarnej nad działalnością służb specjalnych⁴¹.

⁴⁰ Ibidem, s. 7–8.

⁴¹ Szerzej: D. Hadžović, M. Hodović, op.cit.

VIII.

Mirsad D. Abazović wskazał na cały szereg cech, którymi powinien się charakteryzować system bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie. Do najważniejszych wśród nich można zaliczyć: sektor bezpieczeństwa musi zostać zdepolityzowany i pozbawiony ideologicznej otoczki, tak aby był w pełni profesjonalny i skuteczny przy wypełnianiu funkcji, dla których został powołany, podstawowymi zadaniami systemu bezpieczeństwa powinny być: ochrona porządku konstytucyjnego, ochrona życia i własności obywateli, zwalczanie przestępczości, minimalizowanie zewnętrznych zagrożeń dla istnienia państwa, skuteczna współpraca transgraniczna jako przeciwwaga dla dotychczasowych konfliktów i nieporozumień między sąsiadami, autorytet instytucji i służb bezpieczeństwa musi być zbudowany na przestrzeganiu prawa, rolę organów bezpieczeństwa powinno być włączanie obywateli w realizowanie swoich zadań, przy zachowaniu i poszanowaniu zasad państwa demokratycznego, problemy polityczne i socjalne poszczególnych grup społecznych nie mogą stanowić pola zainteresowań służb z sektora bezpieczeństwa – chyba że stają się zagrożeniem dla porządku publicznego i pokoju lub porządku ustrojowego, obowiązkiem jest zwalczanie źródeł zagrożeń dla bezpieczeństwa bez względu na ich powiązania etniczne i personalne, również obowiązkiem powinna się stać permanentna edukacja w instytucjach związanych z systemem bezpieczeństwa, dotycząca skutecznych metod realizacji funkcji konstytucyjnych i operacyjnych⁴².

Biorąc pod uwagę przedstawiony w artykule stan systemu bezpieczeństwa w Bośni i Hercegowinie, można stwierdzić, że do osiągnięcia założonych celów jeszcze jest bardzo daleka droga. Przy czym, co warto podkreślić, nie wynika to z braku podstaw prawnych, a raczej z nieudolnego (z nielicznymi chlubnymi wyjątkami) realizowania ich przez odpowiednie organy i służby. Obowiązujące prawo, często opracowane i przyjęte pod presją wspólnoty międzynarodowej, nie odbiega znacząco od standardów państwa demokratycznego. Niestety znacznie gorzej ocenić należy jego wdrażanie w życie.

⁴² M. D. Abazović, *Sigurnosti aspekti razvoja BiH u postdejtonskom periodu*, [w:] *Bosna i Hercegovina – 15 godina Dejtonskog mirovnog sporazuma*, red. H. Bašić, F. Mušić, Sarajevo 2011, s. 137–138.

Literatura

- Abazović M. D., *Sigurnosti aspekti razvoja BiH u postdejtonskom periodu*, [w:] *Bosna i Hercegovina – 15 godina Dejtonskog mirovnog sporazuma*, red. H. Bašić, F. Muslić, Sarajevo 2011.
- Bisić M., *Evropska sigurnost i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo 2007.
- Chandler D., *Bosnia. Faking Democracy after Dayton*, London 2000.
- Fehler W., *Bezpieczeństwo wewnętrzne współczesnej Polski. Aspekty teoretyczne i praktyczne*, Warszawa 2012.
- Gromes T., *Daytonski sporazum za Bosnu i Hercegovinu*, [w:] *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, red. S. Gavrić, D. Banović, C. Krause, Sarajevo 2009.
- Hadžović D., Dizdarević E., Kapidžić D., *Kontekst analiza reforme sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini 1990–2009*, Sarajevo 2011.
- Hadžović D., Hodović M., *Nacrt izvještaja o parlamentarnom nadzoru nad sektorom sigurnosti za 2012. godinu*, Sarajevo 2013.
- Hadžović D., Dizdarević E., *Nadzor nad obavještajnim sektorom na Zapadnom Balkanu*, Studija slučaja Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2011.
- Kitler W., *Funkcje administracji publicznej w bezpieczeństwie narodowym*, [w:] *Administracja publiczna a bezpieczeństwo państwa*, Bielsko-Biała–Warszawa 2007.
- Krysiel K., *W cieniu Dayton. Bośnia i Hercegowina między etnokracją i demokracją konsocjonalną*, Warszawa 2012.
- Kržalić A., *Pregled reforme sigurnosnog sektora u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2011.
- Omerović E., *Ured Visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini*, [w:] *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Analiza postdejtonskog političkog sistema*, red. D. Banović, S. Gavrić, Sarajevo 2011.
- Rešidović J., *Validity of Dayton Peace Agreement in Light of Articles 53 and 64 the Vienna Convention of the Law Treaties*, „Bosnian Studies. Journal for Research of Bosnian thought and culture” 2008, nr 1.
- Smajić M., *Međunarodne organizacije i sigurnost Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu*, Sarajevo 2011.
- Smajić M., *Sigurnosna politika Bosne i Hercegovine*, [w:] *Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini. Analiza postdejtonskog političkog sistema*, red. D. Banović, S. Gavrić, Sarajevo 2011.
- Sokołowska P., *Problemy implementacji cywilnych aspektów Porozumienia z Dayton na przykładzie aktywności Wysokiego Przedstawiciela oraz Unii Europejskiej*, [w:] *Bośnia i Hercegowina 15 lat po Dayton. Przeszłość – teraźniejszość – perspektywy*, red. P. Chmielewski, S. L. Szczesio, Łódź 2011.

Szymanek J., *Ustawa jako narzędzie prawnej regulacji w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego państwa (uwagi ogólnoteoretyczne i przykład Polski)*, [w:] *Bezpieczeństwo państwa a ochrona praw i wolności jednostki we współczesnym świecie*, red. J. Jaskiernia, Kielce 2012.

Turčalo S., *Međunarodna zajednica i izgradnja neuspješne države*, „Status” 2008, nr 13.